

Dr Gordana KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ

RAZLIČITI PRISTUPI ISTORIJI JUGOSLOVENSKE IDEJE I DRŽAVE

- Kritički esej povodom Zbornika Dejana Đokića (ed.), *Yugoslavism, Histories of a failed idea 1918-1992*, Hurst & Company, London 2003, s. 356

Teško bi bilo nositi se sa svakom knjigom koja nosi ovaj ili sličan naslov. On nas odmah provocira da postavljamo pitanja o posledicama i širem istorijskom smislu neuspeha jugoslovenske ideje. Stoga bi prvo konkretno pitanje bilo da li jugoslovenska ideja nije uspela u ovoj epohi ili zauvek.¹ Jasno je da je reč ne o neuspehu jugoslovenske ideje, nego o propasti jedne države i društva, koji su za osnovu svoga nastanka imali tu ideju. Opšta atmosfera i posebne okolnosti u svakoj od tzv. bivših jugoslovenskih republika još su takve da je mučno razgovarati o jugoslovenstvu, i u nauci i van nje. Pogotovo kada je u pitanju jedna izazovna knjiga kao što je ta. Teško je pobeći, čini se, od opšteg ubedenja njenih autora da je jugoslovenstvo zakopano zauvek, i da je ono preostalo samo kao „utopija pojedinih intelektualaca”.²

Odavno je postavljeno pitanje kako su istorijski porazi, odnosno uspesi, jugoslovenskih zajednica i naroda uticali na jugoslovensku ideju i, da parafraziramo naslov

¹ Profesor Rusinow govori u uvodnom pasusu svoje studije o drugoj smrti jugoslovenske države, i s njom o drugoj smrti jugoslovenske ideje, premda suština tog pasusa nije u tome, već u zapažanju da su istoričari Jugoslavije skloni interpretacijama po principu *post hoc, propter hoc* po kome uzroci nečega što se dogodilo postaju do izvesnog stepena neizbežna posledica tih uzroka. „Thus there is a tendency in studies of and following the second death of Yugoslavia, and with it a second death of Yugoslav idea, to regard these as the ultimately inevitable consequences of the ‘artificiality’ of the Yugoslav state and Yugoslavism (presumably in contrast to the ‘naturalness’ of the nation-state and nationalist ideologies?” D. Đokić (ed.), *Yugoslavism. The histories of the failed idea 1918-1992*, Hurst&Company, (u daljem tekstu: *Yugoslavism*) London 2003, s. 11.

² D. Đokić (ed.), *Yugoslavism*, s. 261-3.

nekada slavnog uvodnog eseja iz zbornika sa naslovom „Politički život Jugoslavije 1914-1945” štampanog 1973. godine, kako su uticali na njenu sudbinu.³ Odgovor je bio da je ona iz istorijskih poraza uvek izlazila okrnjena ili bitno okrnjena. Danas isti autor kaže da je Jugoslavija nastala „iz korena” i da bi nestala, trebalo ju je „u korenu” saseći.⁴ Pitanje koje proističe iz ovog tipa mišljenja, dakle, bilo bi da li je jugoslovenstvo sasećeno „u korenu”. Na ovim prostorima, na ovoj geografiji tla, koju naseljavaju zajednice poznate sa imenom Južni Sloveni, hteli mi to ili ne, sva iole značajnija događanja u poslednja dva ili tri stoleća, imala su neposredne ili posredne veze sa jugoslovenskim nastojanjima. Bilo kao pozitivna ili negativna aktivnost, ili isto takva reakcija. Ne bi bilo prvi put ako bi se jugoslovenstvo uzdiglo iz pepela. Dva puta se to dogodilo u 20. stoleću.

Da li nas ta knjiga uvodi u sadržaje i razmišljanja koja omogućavaju odgovore na pitanja o porazima i uspesima jugoslovenske ideje i jugoslovenskih nastojanja, pa samim tim i u razumevanje onoga što nam se dogodilo i što bi nam se još moglo dogoditi? Veliki intelektualni naboj te knjige poručuje nam da je uvek važno utvrditi ko ili šta, kada i kako je razumevao jugoslovenstvo, jugoslovensku ideju, i kako je delovao, odnosno radio u vezi s tim.

U njoj je okupljena grupa autora kojom dominiraju istoričari sa bivših jugoslovenskih prostora starije i srednje generacije. Od 21 autora, njih petoro nisu sa jugoslovenskih prostora, a šestoro su našeg porekla, koji žive i rade uglavnom u Velikoj Britaniji. U njoj su neki veliki istraživači jugoslovenskog fenomena dali pojedine svoje vrlo uspešne manje studije, po preciznosti i finoći historiografskog iskaza, po suptilnosti analize i oštini zaključivanja (A. Mitrović, Lj. Trgovčević). Ipak, u njoj nema nekih od drugih velikih istraživača i istoričara jugoslovenstva i Jugoslavije. Pre svih, nema profesora M. Ekmečića, zatim M. Gross, M. Zečevića, Đ. Stankovića i Lj. Dimića, što samo po sebi ne bi bilo ni čudno ni zanimljivo da nije upadljivo kako se sva ta imena, sem onog M. Gross, gotovo uopšte ne citiraju. Istini za volju, profesor Ekmečić se pojavljuje u toj knjizi u neobičnoj ulozi ideologa jugoslovenstva, a ne velikog istraživača i tumača tog fenomena. Nije posao istoričara da bude pametniji od istorijskih ličnosti i same istorije kojom se bavi, već da bude dovoljno pametan i obučen da ih dobro razume i protumači. Sama događanja su negirala da su tumačenja profesora Ekmečića imala bilo kakvu drugu snagu sem naučne. I na kraju, u ovoj knjizi nema ni u jednoj fusnoti istoričara koji više nije među živima, a koji je napisao pouzdano najviše knjiga o Jugoslaviji – Branka Petranovića.⁵

Čudno je da knjiga takvih pretenzija izostavlja, makar i polemički, čitav niz značajnih naslova i autora potrebnih za šire istorijsko razumevanje smisla uspona i

³ M. Ekmečić, „Sudbina jugoslovenske ideje do 1914. godine”, u *Politički život Jugoslavije 1914-1945, (Zbornik radova)*, Beograd 1973, 11-47; K. Nikolić, *Prošlost bez istorije. Polemike u jugoslovenskoj istoriografiji 1961-1991*, Glavni tokovi, Beograd 2003 475.

⁴ M. Екмечић, *Србија између Средње Европе и Европе*, Политика, БМГ, Београд 1992, , 129.

⁵ D. Lončar i Lj. Dimić, Branko Petranović, bibliografija i biobibliografija, Beograd 1999, s. 264.

padova jugoslovenstva (ili „istorije jedne neuspele ideje”, kako to kaže urednik). Medutim, mora se reci da je u 21 eseju ponudeno dosta zanimljivih sadržaja i interpretacija. Nekako je u prirodi jugoslovenstva da se ono bolje razumeva kada se zahvataju duži vremenski razmaci i širi kontekst. Priroda jugoslovenstva proistekla je iz tipa/prirode istorijskog življenja na ovim prostorima, a ono je bilo takvo da su Južni Sloveni više u njemu bili objekat nego subjekat istorijskih zbivanja, više kaskali za istorijskim događanjima nego što su ih stvarali. Zato je uvek bilo važno okruženje i vreme koje je proticalo.

Dakle, uvek su za razumevanje jugoslovenstva bili i ostali važni širi okviri njegovog egzistiranja, u prošlosti više Srednja Evropa i Evropa, u 20. stoleću i danas - druge svetske sile. Jugoslovenski prostor i ljudi na njemu stolećima su opstajali na razmeđi dvaju carstava, Habzburškog i Otomanskog, koja su ovim prostorom vladala, odnosno dominirala na osvajački način. Poluge strane dominacije i vladavine bile su fortifikacije i gradovi raspoređeni duž rečnih pravaca. Težnje južnoslovenskog agrarnog okruženja da prodru u te gradove i rađanje jugoslovenske urbane elite bile su jedan od glavnih načina nastanka i narastanja naboja i emocije iz kojih će se iskristalisati jugoslovenstvo. Sva je istina da je istorija jugoslovenstva, pored ostalog, i istorija jedne složene emocije, znatno podstaknuta nasleđem strane dominacije na ovim prostorima.

Glavni akteri južnoslovenske/jugoslovenske istorije tokom više vekova, od 15-16. stoleća pa do početka 20. stoleća, isti su: Habzburška monarhija, Rimokatolička crkva, Otomansko carstvo i Rusija. Uticaj Zapadne Evrope sve do Prvog svetskog rata iskazivao se pretežno u idejama i kulturi, ali to nije bilo sve. Zašto je važno podsetiti na to u vezi sa ovom knjigom? Zato što je nemoguće razumeti jugoslovenstvo, i pre i posle 1914-1918. godine, bez tog određivanja manjih ili većih južnoslovenskih zajednica „prema spolja”, odnosno prema bližim i daljim akterima njihove istorije.

Iza tog određivanja „prema spolja” stajala je istorija očuvanja starih feudalnih državnih ideja i pokušaji njihove odbrane i demokratskog transformisanja, te stvaranje novih manjih državnih tvorevina u krugu novih evropskih revolucionarno-demokratskih nastojanja (hrvatsko državno i istorijsko pravo oličeno u autonomnoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, tzv. „Trojednici”, autonomno Vojvodstvo Srpsko i Tamiški Banat, Kneževina/Kraljevina Srbija, Kneževina/Kraljevina Crna Gora). Jugoslovenske historiografije su već istražile osnovni sadržaj, okolnosti i dinamiku njihovog kretanja „ka demokratiji”; mada nije do kraja ispisano kruženje srpske državne misli i njeno dodirivanje (sukob ili spajanje) sa hrvatskom državnom idejom i, s druge strane, crnogorskom državnom idejom. Ono je bilo bitno uslovljeno ponašanjem okruženja, odnosno Habzburškog i Otomanskog carstva u čijim se okvirima ili neposrednom susedstvu živelo. Ono što su oni mislili o ilirstvu, jugoslovenstvu, jugoslovenskim nacionalnostima i državnostima pojedinačno, bilo je suštinski važno za njihovu sudbinu. Kao što je odnos Evrope prema tim carstvima bio važan za njihov opstanak. Demokratske ideje i nastojanja Evrope teško i sporo su prodirali na prostor

tih carstava. Habzburško je, uz podršku katoličke crkve, i opstajalo pružajući otpor demokratskim (i drugim) nastojanjima okruženja, ali i zbog strateških interesa tog istog okruženja. Značaj jugoslovenstva i jeste bio to što je samoinicijativno preuzeo zapadnoevropske demokratske ideje i raznovrsne oblike nastojanja i borbe za njih, razarajući tako okvire dvaju carstava na balkanskom prostoru. Nije to bila imperijalna poluga Zapadne Evrope, premda je kao takva podstaknuta.

Viševjekovne aktere južnoslovenskog/jugoslovenskog postojanja na istim prostorima su tokom ratova 1912-1918. godine zamenili novi. Pre svega Francuska, Engleska i Italija, posle Nemačka. Nova jugoslovenska država nije organizovana kao unitarna samo voljom stvarnih ili lažnih unitarista u njoj, već je izdiktirana i interesima novih vladara Evrope.⁶ Neki od starih su ostali da traju i dalje, kao katolička crkva, neki su se ponovo pojavili, a neki kao fatamorgane nastavili da lebde u prostoru.

Obrt je bio veliki i izgledalo je da se završio jedan proces započeo na prelomu 18. u 19. stoleće, kada su južnoslovenske zajednice počele da slede moderne demokratske ideje evropskog Zapada. Pitanje je bilo šta su postigle i dokle su stigle za jedan vek i više, i šta su unele u novu državu. Ako se to ne predoči, neće se razumeti jugoslovenstvo 20. stoleća. Suštinski je važno da se odredi šta je odlučno uticalo na socijalnu i kulturnu inferiornost jugoslovenskih zajednica/društava i ekonomsko-finansijsku zavisnost od okruženja, jer je to onemogućilo razbijanje okvira zacementiranih religioznih zajednica i pobeđu tzv. sektarijanskog tipa nacionalizma, odnosno poraz lingvističkog tipa nacionalizma. Tako se i ušlo u novu državu. Ponavljamo još jednom isto pitanje na drugi način da bismo naglasili da tu leži ključ razumevanja jugoslovenstva.

Kada nije uspelo jugoslovenstvo kao nacionalna ideja, na scenu je stupilo jugoslovenstvo kao državna ideja, kao određenje „prema spolja”, kao oblik zaštite jugoslovenskih teritorija od neposrednih i udaljenijih suseda. To je trebalo da potpomogne revitalizaciju jugoslovenske nacionalne ideje. Ostaje da se vidi odakle su se regrutovali novi Jugosloveni, koji su to bili unutrašnji resursi njegovog jačanja kada je već stvorena zajednička jugoslovenska država. Da li su to bili neki dublji slojevi istorije od one Habzburškog i Otomanskog carstva? I ponovo, zašto je nova država pokazivala tokom celog svog trajanja jak sindrom carstava na umoru?

No bilo je u činu stvaranja jugoslovenske države i dubljih istorijskih spoznaja, značajnijeg istorijskog iskustva, od pokušaja ostvarivanja nacionalne i državnih ideja, i to na više strana. Dve su najupadljivije: spoznaja srpske političke elite s početka 20. stoleća o bednoj poziciji male balkanske države koja stagnira i koja je bila više objekat evropske politike, i druga spoznaja srpske i hrvatske pogotovo mlađe političke elite o prirodi i posledicama mogućeg nemačkog prodora na jugoistok. Spojene, naročito s pokušajima da se izađe iz religijskog načina mišljenja, odnosno sa demokratskim nas-

⁶ G. Krivokapić-Jović, „Radikalni koncept nove jugoslovenske države 1918-1929 (s k i c a)”, *Tokovi istorije*, br. 1-2/2000, s. 47-5.

tojanjima (iskustvom), one otkrivaju bit stvaranja jugoslovenske države kao oblika zaštite agrarnog slovenskog juga od višeznačno agresivnog okruženja.⁷

Nemoguće je predočiti „kontekst” jugoslovenstva 20. stoleća bez obraćanja na sudbinu jugoslovenske ideje u 19. stoleću, bez podsećanja na tipologiju jugoslovenskih nacionalizama koji su bili podloga za nadograđivanje jugoslovenstva ili njegova negacija, bez skiciranja kruženja srpske državne misli i vremena, načina i smisla njenog spajanja sa ostalim jugoslovenskim državnostima, hrvatskom i crnogorskom pre svega, bez obraćanja na bitna određenja državnog i društvenog konteksta u kome je jugoslovenstvo opstajalo i bilo bitno oblikovano, bez strateških interesa starih i novoprisutnih velikih sila, te bez obraćanja na evropske ideje, politiku i kulturu koje su ga suštinski odredile.

Uvodna studija prosto nije posve obavila svoju funkciju, ne samo zato što je njen naslov („Jugoslovenska ideja pre Jugoslavije”, str. 11-27) zahtevao jasnije misli i tumačenja. I dobri i veliki istoričari moraju nekoga da citiraju. Tu nalazimo dosta citiranja sterilne akademske historiografske literature na engleskom jeziku iz sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoleća. Sve bi to bilo veoma učeno i fino da se u međuvremenu nije dogodio jedan krvavi rat na našim prostorima u kome je svetska historiografija o nama jedan od glavnih dobitnika sa desetinama i desetinama ispisanih knjiga. Nekome bi to mogao biti argument za suprotno: dobra stara historiografija koju potonja događanja nisu mnogo poremetila. Svi koji su tada falširali u razumevanju jugoslovenstva ne mogu da doprinesu mnogo njegovom tumačenju danas. Ne bi bilo teže doći do istine u prošlosti nego što je to danas kada je sve razgolićeno.

S druge strane, autor se na samom početku svog eseja elegantno ograđuje i od ove literature koju koristi, pozivajući se na „nedavne kritičke studije koje nam sugerišu da je ona (tj. jugoslovenska ideja) bila složenija ... i kao ideološko-politički pokret sam po sebi ... manje značajan faktor nego što je njen portret ... naslikan u većini jugofilske i jugonostalgicne historiografije”.⁸ Njen najnoviji pad i valjanje po blatu neosporno su proizveli umanjenje njenog značaja i u prošlosti. Istraživanje problema koji su narastali sučeljavanjem etno-religijskog i lingvističkog mozaika i nacionalnih težnji Južnih Slovena u „vremenu nacionalizama”, i jugoslovenstva kao njihovog tadašnjeg i potonjeg rešenja, po autorovom mišljenju dovoljna su osnova za istraživanje neuspele jugoslovenske ideje kao značajnog pitanja.

Profesor Rusinow prepoznaje osnovnu ili središnju jugoslovensku ideju kao nacionalnu ideju koju su prvi formulisali 'ilirski preporoditelji'. Ona je kristalno jasna i glasi da su Južni Sloveni, koji imaju isto poreklo i isti jezik stvarno ili potencijalno jedan narod i da zato imaju „prirodno pravo” na nezavisnost i jedinstvo u svojoj vlastitoj državi. Od tzv. core Yugoslav idea on razlikuje raznovrsne istorijske (u vremenu i prostoru, kaže on) forme, obliča i kombinacije sa drugim idejama (državnim i nacio-

⁷ R. Lovrenčić, *Geneza politike „novog kursa”*, Zagreb 1972; N. Pašić, *Moja politička ispovest*, Zadužbina Miloša Crnjanskog, Beograd, Srpska nacionalna akademija, Torontol989, . 233.

⁸ D. Rusinow, „The Yugoslav Idea before Yugoslavia”, u: *Jugoslavism*, s. 12.

nalnim), te osnovne jugoslovenske ideje. Najveći doprinos stvaranju jugoslovenske države kao višenacionalne zajednice, i uopšte najveću važnost te ideje on vidi u njenoj prilagodljivosti drugim idejama. Čak onima koje su joj izvorno i filozofski bile suprotstavljene i koje su se s njom takmičile i borile. Tu misli na nacionalne ideje o kojima govori zaklanjajući se iza Hobsbawmove formule o „pre-existing popular proto-national communal identities”. Dalji tekst je neka vrsta identifikovanja i razrade tih spojeva, zapravo odnosa, osnovne jugoslovenske ideje i užih jugoslovenskih nacionalnih ideja.

Jugoslovenska ideja se podređuje modelu Miroslava Hrocha o modernim nacionalnim integracijama među istočnoevropskim „malim” narodima. On razlikuje tri faze te integracije: „preporoditelji”, „patriote” i masovni pokreti i partije. Za jugoslovenstvo u njegovoj čistoj formi kaže da nikada nije uznapredovalo više od druge faze. Ali to nije njegovo identifikovanje kao elitnog nacionalizma.

Zabuna profesora Rusinowa počinje već sa identifikovanjem „ilirskog pokreta” i „ilirskih preporoditelja” kao primarno „hrvatskog pokreta”. On tu zabunu deli sa celom historiografijom o jugoslovenstvu čije knjige koristi. I nije jedini u toj zbirci eseja koji je ponavlja. Ona se može naći još kod nekih koji o tome govore (npr. Stevana K. Pavlowitcha, Lj. Trgovčević, pa i kod T. Cipeka). Tu nema nikakvog, ni usputnog sadržaja, ni spoznaje o bilo kakvom prisustvu Srba u tom pokretu, posle nema pomena o smislu i značaju revolucije 1848. godine za srpski i hrvatski, odnosno jugoslovenski pokret na autonomnom prostoru Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Nema ni slučajno spomenuto, a kamoli razrađeno nešto što je suštinski važno za istoriju jugoslovenstva, a to su srpsko-hrvatski odnosi u „Trojedinici” od šezdesetih do devedesetih godina 19. stoleća, pa i u toj Strossmayerovoj Narodnoj stranci i njenim naslednicama. Tu su se lomila koplja između ideje jednakosti i ideje ravnopravnosti, sve to pomešano sa idejom „političkog naroda” i tzv. državnim i istorijskim pravom Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Srbi su se više zaklanjali iza ideje ravnopravnosti (središnja liberalna ideja), plašeći se pod idejom jednakosti „kroatizacije”, koja je mogla doći sa više strana.⁹ Zašto je crkva postala glavni okvir za masovno organizovanje kod „Srba u Hrvatskoj”, složeno je pitanje. Nisu se oni priklonili tom tipu nacionalizma zato što je to bilo jedino „opšte dobro”, koje su posedovali, premda je tačno da je prvi talas nacionalnog preporoda kod njih obavljen posredstvom parohijskih škola. O sudbini tih škola može se obavestiti i u hrvatskoj historiografiji koja se koristi, kao što se u najnovijoj historiografiji o njima može obavestiti o sadržaju, značaju i smislu politike „svoj k svome”, koju su vodili osamdesetih i devedesetih godina 19. veka. Pitanje zašto su se Srbi sa ovih pros-

⁹ Ovde je bilo nužno citirati neka danas u akademskim krugovima (a i šire) po svetu proskribovana imena. Profesor Rusinow s dosta elegancije i finoće posredno citira jedno od tih imena, navodeći Galea Stokesa, koji citira profesora Vasilija Krestiča. Kod nas je inače uobičajeno da pri tom nema nikakve pristojnosti, ni u kakvim krugovima, i blaćenje ljudi je opšti manir. Desničarski nacionalizam je opšteraspstranjen i u tzv. visokocivilizovanim zemljama, u intelektualnim i akademskim krugovima, ali se retko ko usuduje da na ljude koji su dospeli do Akademije nasrne kao na „matore drtine”. (Ima i druge zanimljive literature o tome koja je promakla piscima tih eseja.)

tora na prelomu 19. u 20. stoleće ponovo vratili jugoslovenstvu posle prethodnih iskustava, ni ne postavlja se. Ono je moglo biti uvod za bolje razumevanje zašto je ta država uopšte stvorena.¹⁰

Zašto je važno posebno fokusirati istorijsko iskustvo Srba sa prostora tzv. Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Posebno iskustvo srpsko-hrvatskih odnosa, ali i odnosa svih zajednica među sobom. Ne samo zato što su to bila žarišta jugoslovenstva gde su se dogodili njegovi najveći usponi i padovi, već i pre svega zbog njihove istorijske sudbine u 20. stoleću, odnosno njihovog potpunog nestanka sa tih prostora. Da li je nestanak Srba dovoljna osnova da se razmišlja o tome kako je jugoslovenstvo „sasečeno u korenu”? Taj prostor nije sada prvi put „ispražnjen” u istorijskim pomeranjima koja pamtimo. U 20. stoleću „pražnjenje” tog prostora znatno je ubrzano i došlo se do nekog kraja.

Razumevanje istorije „Srba u/iz Hrvatske” mutno je i kod drugih autora koji su se trudili da to bolje razumeju, da uoče posebnost njihovog istorijskog iskustva i u odnosu na druge Srbe koji su vekovima, ili samo decenijama, bili podanici Habzburške monarhije. Posebno je to uočljivo u eseju Dejana Jovića „Yugoslavism and Yugoslav Communism”. U njegovom tumačenju ostaje nejasno zašto su Srbi sa prostora Nezavisne Države Hrvatske masovno pristupili partizanskom pokretu.¹¹

I na kraju ostaje i kod profesora Rusinowa i kod profesora Pavlowitcha i kolege Tihomira Cipeka dovoljno nejasano da se uoči i naglasi odnos hrvatstva i jugoslovenstva i srpstva i jugoslovenstva. Da li su se hrvatstvo i jugoslovenstvo kao nacionalne ideje isključivali ili „nadopunjavali” ili „prelivali”, „bili dve strane jedne medalje”? Da li je Hrvatima bilo bliže jugoslovenstvo kao nacionalna ideja, a suprotstavljali su mu se kao državnoj ideji? Istoriografija je bliže razrešenju odnosa srpstva i jugoslovenstva, kao komplementarnom odnosu, gde je jedna nacija našla kao rešenje svog nacionalnog pitanja i svog odnosa prema srodnim ili istim ili bliskim nacijama dovoljno širok državni okvir da to sve pomiri. Jedino što se nije pokazala dovoljno zreloom, iskusnom i veštom da to održi. Da li je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavija uopšte imala hegemonu?

Više reda i jasnoće u razumevanje jugoslovenstva unosi esej Koste St. Pavlowitcha *The First World War and the Unification of Yugoslavia*. Autor koristi svu raspoloživu literaturu i objavljenu građu o tome bez predrasuda i kompleksa, i pravi jedan od najfinijih, najjasnijih i najupečatljivijih eseja u knjizi. Govori o „established political identities”, koji učestvuju u jugoslovenskom ujedinjenju; jasno identifikuje dva centra ujedinjenja i dva koncepta neke vrste šireg jedinstva. Jasan je i savršeno precizan kada govori o „upotrebi jugoslovenstva” od oba nacionalizma: „...both nationalisms had used Yugoslavism as an extension of their own aspirations, and both had expected to carry out unification on their own terms, within the framework of their own

¹⁰ Radovi Nives Rumenjak i Sofije Božić, Ranke Gašić, Čedomira Višnjića, Gordane Krivokapić-Jovića, Mate Artukovića i Drage Roksandića.

¹¹ D. Jović, „Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, u: *Yugoslavism*, s. 160.

historical agendas".¹² Svi akteri ujedinjenja su sa suptilnošću iznijansirani u svojim idejama, stavovima, željama, emocijama, odstupanjima, nesporazumima sa samima sobom i drugima. Okolnosti koje su neposredno i posredno odlučivale o ishodu majstorski su oslikane, uhvaćene su dileme pojedinaca, najfiniji obrti kod ličnosti i u situacijama. Ima nekih nejasnoća u tekstu i tvrdnji s kojima se ne slažemo. U tekstu se sugerije da je Pašić sve vreme rata, i bez obzira na jasan obrt koji je napravljen Niškom deklaracijom, imao dilemu između oslobođenja Srba i uvećanja Srbije samo srpskim teritorijama i velikog jugoslovenskog programa. Dakle, dilemu između tzv. čisto srpskog ili velikosrpskog rešenja (kako bi se to danas reklo) i jugoslovenskog rešenja. Naše je mišljenje da je on imao potpuno saznanje o celini jugoslovenskog etno-religijskog mozaika i potpunu svest o nemogućnosti njegove deobe među Jugoslovenima, o nemogućnosti „oslobađanja” i „prisajedinjenja” čisto srpskih teritorija u Habzburškoj monarhiji, i da je to bio i jedan od razloga da je tu državu video kao unitarnu, i bez otvorene sugestije i pritiska Francuske da ona mora biti takva. Iz nje su stizale poruke da bi federalna država bila izraz nemoći da se Srbi i Jugosloveni odrede „prema spolja” i da bi federalne jedinice mogle postati poluge, naročito Nemačke, u njene težnje da se spusti na obale Jadranskog mora.¹³ Profesor Mitrović, u studiji koja sledi, kaže kako je srpska vlada čekala četiri i po meseca od Manifesta kralja Aleksandra 29. jula 1914, dok nije javno objavila da je njen glavni ratni cilj oslobođenje i ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Ideje i odluke da se deluje su sazrele, ali, kao i uvek kod Jugoslovena, okolnosti koje su se plele van njihovog domašaja uslovljavale su mogućnosti njihovog ostvarenja.

Profesor Stevan K. Pavlowitch odmah na početku ponavlja za nas problematično razumevanje Ilirskog pokreta i revolucije 1848. godine kao suštinski hrvatskih pokreta, premda on, za razliku od profesora Rusinowa, dopušta da je u tim pokretima bilo i nešto „urbanih Srba”, a i „Srba vojnika”. Josipa Jelačića, „austrijskog” generala, vidi kao „Ilirca”, koga je austrijski car imenovao za bana i predstavnika krune u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, koga je Petar II Petrović Njegoš slavio kao spasioca Južnih Slovena i koji je vodio Srbe i Hrvate vojnike, „krajlišku vojsku”, na strani carskih snaga, a protiv mađarskih revolucionara, za koje kaže da su bili nepomirljivi nacionalisti. To je sublimiranje istorije, usudili bismo se da kažemo, u pogrešnom pravcu. Ne mogu se zaobilaziti suštinski važne činjenice, da ne govorimo o tumačenjima, jer stvarno nećemo reći ništa novo.

Inače uske socijalne osnove, Ilirski pokret je imao i svoje jasno i „srpsko” i „hrvatsko” obeležje. Koju vrstu istorijskog iskustva i prošlosti je izražavao, nije uopšte istraženo u našim historiografijama. Da je reč bila o stvaranju novih identiteta i da su neki imali „prelazni” i „prolazni” značaj, sasvim je izvesno. Revolucija 1848. godine

¹² Kosta St. Pavlowitch, „The First World War and the Unification of Yugoslavia”, u: *Yugoslavism*, s. 28-9.

¹³ G. Krivokapić - Jović, „Francusko viđenje unutrašnje politike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u vreme njenog konstituisanja 1918-1921, Jugoslovensko-francuski odnosi”, Istorijski institut, Beograd – *Zbornik radova*, 10 (1990), s. 248-257.

imala je više tokova, od kojih je jedan imao jasno srpsko obeležje, dok je drugi bio veoma daleko od jasnog hrvatskog obeležja. Bio, po svemu, srpsko-hrvatski, „ilirski”, „jugoslovenski”, ili kako god da ga nazovemo, svodi se na prostu činjenicu da su južnoslovenske zajednice vojno i politički nastupale zajedno, „čuvale jedna drugoj leđa”. Ako se propusti reći da je general /baron Josip Jelačić uveden u bansku čast i da je položio zakletvu pred katoličkim biskupima i pravoslavnim episkopima i patrijarhom Josifom Rajačićem, da su svečana blagodarenja obavljena u obe crkve i da su omladinci nosili patrijarha i bana na rukama od jednog mesta do drugog, to je osnova za pogrešna viđenja i interpretacije.¹⁴ Propustiti da se kaže kako je jedno od glavnih postignuća te revolucije, bez obzira na nepovoljne okolnosti, stvaranje jedne nove jugoslovenske „državnosti” (autonomije), sa jasno srpskim obeležjem (Vojvodstvo Srpsko i Tamiški Banat), odavno projektovane, dugo željene, stvorene već u jednoj varijanti s otomanske strane Save i Dunava, to je to isto. I naravno isto važi i za jačanje državnosti Kraljevine Hrvatske i Slavonije, kojoj su Srbi takođe dali svoje obeležje i u kojoj će se ubuduće boriti na razne načine da budu ravnopravni. Da nije bilo dubinske saradnje i zajedničkog nastupa Južnih Slovena u toj revoluciji, teško bi bilo moguće potonje razgraničenje jugoslovenskog prostora od mađarskog na celoj liniji dodirivanja i mešanja. Kada su desetak godina posle revolucije ukinuti Vojvodstvo Srpsko i Tamiški Banat, mnogi Srbi iz Trojednice koji su založili sebe u izgradnju te autonomije, počeli su polako da prenose borbu za njen povratak u Sabor Trojednice u Zagrebu. Tako se „srpski pokret” iz tzv. Južne Ugarske polako počeo premeštati na zapad i s njim i ideja o obnovi ili stvaranju jedne nove „državnosti” - autonomije sa srpskim obeležjem. Taj proces se poklopio sa procesom razvojačenja Vojne krajine i njenog pripajanja autonomnoj Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. U okolnostima u kojima se Monarhija stabilizovala na dualističkoj osnovi, daleko od trijalizma ili federalizma, i kada su posle smrti Mihaila Obrenovića prestali kontakti i dogovaranja koji su za podlogu imali projekat o „južnoslovenskom carstvu”, lomio se i srpski pokret u Monarhiji.¹⁵

Slom bosanskog ustanka 1875-1878. i rešenja Berlinskog kongresa 1878. godine, veliki lom sa dalekosežnim posledicama, pojačali su opšte stanje uznemirenosti i duboke krize svih agrarnih zajednica „centralnog jugoslovenskog” (Bosna i Hercegovina i pojas oko nje) prostora, koje je postojalo i bez toga i imalo raznovrsna obeležja i oblike, kao prosto pojava dugog trajanja. Spolja je izgledalo da se Monarhija stabilizovala lancem izgubljenih ratova i nagodbi, okupacijom Bosne i Hercegovine, gušenjem pokušaja „narodnog pokreta” u tzv. Trojednici 1883. godine i uspostavljanjem režima Kuena Hedervarija (1883-1903) u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji i Benjamina Kalaja u Bosni i Hercegovini u isto vreme. Iznutra je sve vrilo i svaka nova generacija koja je pristizala u javni i politički život bivala je sve radikalnija, ali u različitim pravcima (zbog toga što je kriza agrarnih zajednica bila dublja od krize stag-

¹⁴ V. Klajić, *Povijest Hrvata*, Zagreb, 1913, str. 52

¹⁵ V. Krestić, *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Beograd, 1969, s. 424.

mirajućih i opadajućih elita). Tada su se kristalizovali „established political identities” (da upotrebimo sintagmu Koste St. Pavlowitcha) na „jugoslovenskom prostoru” Habzburške monarhije, skoro isti onakvi kakvi će dočekati Prvi svetski rat, sa sličnim ili nešto izmenjenim obeležjima.

Srpske elite, hrvatske takođe, u ovom vremenu nisu imale druga rešenja od onih koja su već ponudile. Srpske su tragale za mogućnostima oživotvorenja neke srpske autonomije u Monarhiji, očuvanja u raznim oblicima Vojne krajine, zapravo naglašavanja srpskog obeležja pojedinih županija u koje se Krajina transformisala (posebno Sremske i Ličko-krbavske županije). U praksi se to svodilo na zahteve i težnje za što većom decentralizacijom autonomne Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Najjačim strujama u hrvatskom pokretu, pre svega pravašima, dizala se kosa na glavi od takvih srpskih ideja, jer su jedini okvir dogradnje hrvatske nacije i njene zaštite videli u ostvarenju državne ideje „Trojednice” u potpunom obimu i sadržaju. Nije pravo pitanje za istoriju i istoričare ko je pocepao „ilirski – narodni – jugoslovenski” pokret na srpski i hrvatski, jer to nisu uradili ni jedni ni drugi. Sva je tužna istina da se jugoslovenskim prostorom vladalo po principu „divide et impera”, koji danas zvuči smešno ne samo revnosnim intelektualcima nego i đacima u školi. Francuka diplomatija, sa izuzetno razgranatom mrežom opserviranja jugoslovenskog prostora, na početku 20. stoleća zaključivala je da su Srbi, Hrvati i Muslimani/Bošnjaci „les nations artificielles”, koje je stvorila Austrija da bi vladala tim prostorom.¹⁶

U tom kruženju srpske državne misli od „pašaluka” i Južne Ugarske, Slavonije i Krajine do Hrvatske i Dalmacije, ona se spojila u jednom delu srpske elite i posle u Srpsko-hrvatskoj koaliciji sa državnom idejom Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Do početka 20. stoleća „Kuenovim Srbima” se činilo da su kroz bedem srpskih opština od Zemuna do Knina štitili Bosnu i Hercegovinu, jer tamo gde ona „padne pašće težište našeg narodnog ujedinjenja”, kako je posle aneksije te jugoslovenske teritorije govorio Svetozar Pribičević.¹⁷ Strategija borbe za „jugoslovenska rešenja” iz dva centra, kao u vreme revolucije 1848 (Novi Sad i Zagreb) ponovo se nazirala, opterećena svim mogućim nesporazumima. Ta situacija se ponovila i u leto i u jesen 1918. godine, kada se pokušalo, i uspelo, formalno stvaranje dva centra jugoslovenskog ujedinjenja. Pašić je u Ženevi, kad već nije uspeo da spreči stvaranje dva centra ujedinjenja, cenio da ne bi bilo „zgoreg” da se vidi šta bi onda tu bilo „srpsko”. Zbog toga je bio napadan sa nekih strana da teži „velikosrpskom rešenju”, i zbog toga su neki istoričari skloni da ga vide prvo kao zagovornika „velikosrpskog”, a ne „jugoslovenskog” rešenja. Mi mislimo da je on, pritisnut situacijom u kojoj je „drugi centar” definisao ono što je smatrao svojom teritorijom, pokušao takođe da definiše šta bi to bilo srpsko, duboko svestan da to nije rešenje koje je moguće zbog duboke izmešanosti zajednica.

¹⁶ Kao napomena 13.

¹⁷ G. Krivokapić-Jović, *Srpska narodna samostalnastranka 1903-1914, Prosvjeta* – Zagreb 2000. godina.

Profesor Stevan Pavlowitch kaže kako je Berlinskim kongresom stavljena tačka na kraj iluzija o ujedinjenju svih Srba u jednu nezavisnu srpsku državu i na to da bi Bosna mogla biti „most između Srbije i Hrvatske za buduću Jugoslaviju”.¹⁸ Profesor V. Krestić je definisao Srem – Sremsku županiju, u sistemu autonomne Kraljevine Hrvatske i Slavonije, a posle uspostavljanja dualističkog sistema u Monarhiji, kao most između Srba u Južnoj Ugarskoj i Srba u „Trojedinici”. Koliko ti „mostovi” nisu odigrali ulogu koja im je bila namenjena, i koliko je 40 godina austrougarske vlasti bilo pogubno, govore i nevoljne izjave tzv. srbijanskih političara za Srbe iz Hrvatske i Slavonije i Bosne i Hercegovine da umesto da budu most prema Hrvatima oni predstavljaju bedem.

Kosta St. Pavlowitch jasno sugerise da je Srbija vrlo suptilno, prilagođavajući se i dinamično menjajući centre odlučivanja, vešto dozirajući pritiske i popuštanja, potpuno kontrolisala proces ujedinjenja do decembra 1918. godine, naravno, onoliko koliko se našla u položaju da to uopšte može da čini. S druge strane, profesor Stevan K. Pavlowitch eksplicitno kaže da Srbija nije kontrolisala proces ujedinjenja posle decembra 1918. godine. Iza toga je on video Pašićevu želju da očuva prednost koju je Srbija prethodno stekla, ne sklonost da nametne vlast ujedinjenoj Jugoslaviji, i pre svega njegovo, ali i mnogih drugih Srba, nerazumevanje razlike između Srbije i Jugoslavije. Zatim su tu bile „objektivne okolnosti”: predratna Srbija je predstavljala 35 odsto teritorije Jugoslavije, a Srbi 39-40 odsto njene populacije (polovina iz stare Kraljevine Srbije). Profesor Pavlowitch ne govori o „srpskoj hegemoniji”, već upotrebljava reči kao što su kontrola (kontrolisali nejugoslovenske manjine), asimilacija (samo Makedonaca). Posebno naglašava da nije bilo govora o asimilaciji ostalih Južnih Slovena, o njihovom pretvaranju u Srbe. Opšte stanje Srbije vidi kao pomalo paradoksalno: veliki gubici u Prvom svetskom ratu i veliki prestiž kao rezultat tog istog rata. Kaže da je za Srbe bilo prirodno da tadašnja državna struktura i Ustav Srbije posluže kao osnova za organizovanje nove države. Postignuća vidi kao polovična i u načinu na koji se dolazilo do njih i u krajnjem ishodištu. To se naročito dobro videlo na fonu otpora najmasovnijih hrvatskih partija, čiji se doživljaj Jugoslavije kao naslednice Habzburške monarhije skicira previše oskudno. Dat je oštar i pomalo mračan portret praktično jedinog jugoslovenskog kralja, koji ne ostavlja nikakve dileme. Kao ni ocena hrvatskog doživljaja kraljeve „jugoslavizirajuće diktature”. Zanimljiv je opis „srpskog mnjenja” kao frustriranog i zbunjenog posle sporazuma Cvetković–Maček iz 1939, te izrastanja Srpskog kulturnog kluba kao centra opozicije tom sporazumu. Srpski kulturni klub se vidi kao „grupa za pritisak”, koja je definisala i branila srpski interes u Jugoslaviji.

Srazmerno malo prostora se u celoj knjizi daje porazu jugoslovenske ideje i slomu Kraljevine Jugoslavije i/u Drugom svetskom ratu. Ni izdaleka nije predložen „kontekst” nastanka i organizovanja „nove Jugoslavije” kao što je to urađeno za Prvi

¹⁸ Stevan K. Pavlowitch, „Serbia, Montenegro and Yugoslavia”, u: *Yugoslavism, Histories of the Failed Idea 1918-1992*, Hurst&Company London, 2003, s. 58.

svetski rat. Neko bi mogao pomisliti da je ona stvarana samo „u ideološkoj ravni”, a ne ognjem i mačem u jednom krvavom svetskom ratu. Neki značajni motivi toga rata su ipak sadržajno i interpretativno predočeni i u eseju profesora Pavlowitcha, i kod Mileta Bjelajca, Radmile Radić i Dejana Jovića. Pre svega se govori o prirodi partizanskog i prirodi četničkog pokreta, Titu i Mihajloviću kao vodama dva ideološki različita i suprotstavljena pokreta, i to metodom poređenja. Najprecizniji i najsuptilniji u iskazu je profesor Pavlowitch, koji kaže da su obojica želela da obnove Jugoslaviju kao federaciju i da su oba pokreta činili Srbi, i to Srbi iz Srbije - četnički, a Srbi van Srbije - partizanski, koji je ujedno bio sposoban da privuče i one koji to nisu bili. Jedino profesor Pavlowitch i koleginica Radić upozoravaju na razmere zločina, etničkog čišćenja i genocidnih radnji koje su obavljene nad Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i neposrednim implikacijama toga. Stav i politika komunista prema tome gotovo da nisu ni dotaknuti, mada profesor Pavlowitch finom ironijom i posredno predočava šta se zapravo dogodilo. On kaže kako su jugoslovenski komunisti osuđivali „velikosrpsku hegemoniju” i mislili kako je zadovoljenje trebalo dati onima koji su se osećali poniženi i nadvladani od Srbije.

Opisu dvojice „lokalnih gospodara rata” na prostoru raskomadane Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata treba dodati bar još jednog u liku Ante Pavelića. Ako ni zbog čega drugog onda zbog celine slike. Drugo, bez toga je nemoguće razumeti duboki rascep koji je tokom Drugog svetskog rata nastao između „Srba iz Srbije” i „Srba izvan Srbije”. Tužno je da niko nije razmatrao jugoslovenstvo sa stanovišta tog dvostrukog iskustva u istim opštim okolnostima. Ostalo je nejasno, i pored truda profesora Pavlowitcha, zašto je narod koji se nazivao Srbima u isto vreme bio i „velikosrpski”/”hegemonistički” i „komunistički”. To ne obećava da će se razumevati potonja događanja.

Kao što se potrudio oko slojevitijeg tumačenja Ilirskog pokreta kao izvorišta jugoslovenstva, kolega Cipek se takođe potrudio i oko tumačenja i objašnjenja fenomena ustaštva, kao svojevrsnog oblika antijugoslovenstva, zapravo kao negacije toga. Iako je tome posvetio srazmerno veliku pažnju (čitave dve stranice), nekako mu je cela stvar izmakla i ispala neubedljiva iako on nije grešio u pojedinačnim zaključcima.¹⁹ Pažljivo su praćeni koreni ustaškog pokreta i ideologije od pojedinih struja u pokretu Ante Starčevića, preko „frankovaca”, do formiranja organizacije i dalje. Tu je i poređenje sa Irskom republikanskom armijom (IRA) u organizacionom pogledu, koje je najsumnjivije, zatim poređenje Radića sa Gandijem. Tu je dodata i interpretacija njihove ideologije, zasnovane na antisrbizmu, antikomunizmu, antisemitizmu i antimasoneriji, na koju su uticali i fašizam i nacizam. Da bi se shvatila ta smušena tumačenja, treba znati širi evropski i svetski kontekst i poreklo istih i sličnih ideja i pokreta, te u čemu su završili.²⁰

¹⁹ T. Cipek, „The Croats and Yugoslavism”, u: *Yugoslavism*, s. 77-8.

²⁰ M. Ekmečić, „Politička autobiografija generacije (Mesto Prvog svetskog rata u istoriji)”, u zbirci: *Ogledi iz istorije* (drugo izdanje), Beograd 2002, s. 163-191.

U pojedinačnom razmatranju odnosa jugoslovenstva i Hrvata, Slovenaca, Muslimana, Makedonaca i Albanaca, neki eseji nam se čine na ivici ozbiljnosti kako zbog netačnosti podataka i činjenica tako i zbog interpretacije. U tekstu „Makedonci i Albanci kao Jugosloveni”, u delu koji se odnosi na Albance u Kraljevini Jugoslaviji, autor Hugh Poulton doslovce kaže da se tokom međuratnog razdoblja (misli na vreme između Prvog i Drugog svetskog rata) na Kosovo uselilo, procenjuje se, 40.000 pravoslavnih Slovena seljaka, a „during the same period, large numbers (perhaps as many as half a million) ethnic Albanians were forced to emigrate from Kosovo”. To je samo doslovno ponavljanje brojki i celine teksta koji je Hugh Poulton objavio još 1991, odnosno 1993, sa naslovom „The Balkans. Minorities and States in Conflict”. Već prvi „Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. godine” (izdanje Ustavotvorne skupštine, u Beogradu ... 1921. godine), kao i sve naredne statistike objavljene 1924, 1926, 1928, 1938. godine jasno predočavaju da ukupan broj Albanaca u celoj državi ne može da bude veći od pola miliona. Tu nema šta više da se dodaje. Navoditi takvu cifru bez pozivanja na kakav-takav izvor krajnje je neozbiljno. Problematična je i tvrdnja da je obrazovni sistem propašao, a kolonizacija bila uspešno sredstvo pritiska na Albance da se iseljavaju.²¹ Gospodin Poulton nije mnogo uspešniji ni kad opisuje prilike u vreme Drugog svetskog rata, a ni kasnije.

Središnu grupu čine eseji sa naslovom „Vođe i institucije”. Posle „Konteksta”, gde su grupisani tekstovi o poreklu jugoslovenske ideje i naporima da se ona ostvari, i „Nacija”, gde se analiziraju odnosi pojedinih užih jugoslovenskih nacija i jugoslovenstva, tu se u ličnostima kralja Aleksandra, Tita, Kardelja, instituciji jugoslovenske vojske, u odnosu religioznih zajednica i države i stvaranje ekonomskih zajednica, analizira i tumači jugoslovenstvo.

Najviše prostora, kao središne studije, imaju tekstovi o „Dezintegraciji/integraciji Jugoslavije” i „Jugoslovenstvu i jugoslovenskom komunizmu”, s očitom ambicijom da se tu razreši nekoliko ključnih dilema u vezi s jugoslovenstvom. Đokić polazi od osnovne spoznaje, i široko rasprostranjenog mišljenja, da je među južnoslovenskom političkom elitom postojala opšta podrška za ujedinjenu jugoslovensku državu i opšta saglasnost da Srbi, Hrvati i Slovenci čine jedan narod (u etničkom smislu), a da se neslaganje oko unutrašnje organizacije i naziva države pojavilo još pre njenog stvaranja. Naglašava da je postojala još dodatna zbrka oko dva ključna koncepta: unitarizma ili integralnog jugoslovenstva i centralizma. On tvrdi da unitaristi nisu uvek bili centralisti i obrnuto, nisu svi centralisti bili „genuine” unitaristi. Srbi su više bili skloni centralističkom Ustavu iz predratnog perioda, na koji su bili navikli, a Hrvati su više voleli „decentralizovani ustavni dogovor” ili dualistički oblikovan po uzoru na bivšu Austrougarsku. Nesporazum je odmah dobio svoje razmere i zamah u događanjima oko

²¹ Vladan Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918-1929. Makedonija, Sandžak Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, 134-147 i 208-227. (Prosvetne i kulturne ustanove države i Agrarna reforma i naseljavanje.)

nacrta i sprovođenja onoga što je posle bilo nazvano Vidovdanski ustav. Tu već autor ima prve argumente za svoju tvrdnju: paradoksalno je bilo da su centralisti koji su se veoma suprotstavljali svakoj teritorijalnoj podeli zemlje, želeli da ime države očuva plemenske identitete, dok su anticeutralisti, koji su zagovarali zaštitu individualnih identiteta, više voleli ime „Jugoslavija”. Đokić ističe da su ti rani nesporazumi i sukobi odveli jednog istoričara koji je danas autoritet u tome - Ivu Banca do toga da krivi način ujedinjenja za sve potonje nacionalne sukobe i nestabilnost zemlje. Za autora bi, pak, takav način razmišljanja bio simplifikovanje i redukovanje celine jugoslovenske politike na srpsko-hrvatski sukob.

Dalji tekst Dejana Đokića jeste analiza pojedinačnih istorijskih situacija i glavnih aktera u njima, u kojima je vidljiva njegova osnovna tvrdnja. Premda i on sve počinje pomalo nejasnim predstavama o ilirstvu i srpskom pokretu uopšte u 19. stoleću. Dobri primeri su mu „Jugoslovenski odbor”, Radić i HSS, Pribičević i njegova SDS, te potonja Seljačko-demokratska koalicija, kralj Aleksandar. Logično razrešenje je ta „novootkrivena logika” delovanja ljudi i uticaja ideja dobila u Sporazumu Cvetković–Maček iz 1939. godine.

Nagoveštaj da je sve to bilo ipak složenije, imamo u pozivanju na tvrdnju profesora Stevana Pavlowitcha, u situaciji već novog poretka uspostavljenog tzv. Šestojanuarskom diktaturom, da dok su ih Hrvati optuživali za hegemoniju, Srbi su osećali da moraju da žrtvuju možda najvažnije nasleđe koje su uneli u Jugoslaviju - liberalno-demokratske institucije „koje su počeli da cene u starom kraljevstvu tokom decenije koja je prethodila Prvom svetskom ratu”.²² U tekstu inače nema pomena o razvijenoj argumentaciji s kojom se tzv. jaki centralistički blok borio protiv federalističkih i sličnih rešenja za uređenje nove države, koji upućuju da su razlozi kojima su se rukovodili bili daleko složeniji, te da rešenje nije zavisilo samo od toga šta je ko preferirao i unutrašnjeg odnosa snaga, već i od drugih moćnijih faktora, pre svega Francuske.²³

Ako bismo hteli jednostavno i kratko da definišemo o čemu je reč u eseju Dejana Jovića, rekli bismo da je to esej o pogubnom uticaju ideologija na tzv. jugoslovenskom prostoru. Ne bismo mnogo pogrešili, samo onoliko koliko i autor kada se trudio da nam pokaže i dokaže kako se u ideološkim sferama spremao kraj jedne stvarnosti. Ovo kažemo zbog toga što je i sam autor imao uže i šire ciljeve svog rada: uže, da se usredsredi na razlike u razumevanju Jugoslavije i jugoslovenstva između Josipa Broza Tita i Edvarda Kardelja, i, šire, da doprinese debati o uzrocima raspada Jugoslavije. Dozvolićemo sebi jedno manje konvencionalno predstavljanje toga teksta. Kardelj je tu postavljen u ulogu pravog ideologa, a Broz u ulogu nekoga ko reaguje na te ideološke izazove, koji su mu bili potrebni da bi prevladavao položaj zemlje koja nije pripadala

²² Stevan K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, London, 1971, s. 71 (kako navodi Đokić u fusnoti 35. na 150. strani). Takođe u: Stevan K. Pavlowitch, *Serbia, The History behind the Name*, Hurst&Company, London 2002, s. 127-128.

²³ Kao nap. 13. Vidi i: M. Ekmečić, „Više od vojnih saveznika 1914 (Prilog o francuskom izučavanju etničke prirode Jugoslovena).” U zbirci radova *Ogledi iz istorije*, Beograd 2002, s. 191-221.

nijednom bloku. Tito je prikazan kao „Jugosloven”, a Kardelj u svojoj isključivosti uslovljavanja jugoslovenstva socijalističkim ideološkim okvirom, kao neka vrsta „antijugoslovena”. Na kraju smo navedeni da zaključimo da je dezintegracija Jugoslavije (pretpostavljamo dok su komunisti/socijalisti bili glavni akteri toga, i dok drugi akteri nisu preokrenuli događanja u krvavu tragediju) predstavljala neku vrstu trijumfa socijalizma. Ranković simbolizuje koncept suprotstavljen Kardeljevom, sa nazivom „statist”, ali se ne objašnjava kakav je to koncept nacije i države. Ima samo nekih nagoveštaja toga u fusnotama. Slobodan Milošević se vidi kao njegov naslednik. Jugoslavija se vidi kao ideološki, a ne etnički projekat. Kao ideološki projekat, ona je, kako nam predočava Jović, oslabila iznutra, uz pomoć svog vlastitog ideološkog koncepta „odumiranja države”. Na kraju, ne može se pobeći od pitanja ko je sve hteo jugoslovenstvo među komunistima, ako je uopšte neko hteo, i šta je činilo osnovu jedinstva te države. Kada se Partija raspala, ostali su još armija, tržište i ta prostorna izmešanost zajednica i grupa. Za jugoslovenske komuniste su integralno jugoslovenstvo i panslavizam bili „not much more than a cover that had hidden what they viewed as the great-Serbian hegemony in interwar Yugoslavia”.²⁴ Veoma su suptilne analize onoga što se nazivalo „jugoslovenski patriotizam”, konflikt između dve interpretacije („statist” i „socialist”) smisla sveobuhvatne formule nove „socijalističke države”. Za taj sukob Jović kaže da je od početka posleratnog doba bio vezan sa ideološkim, etničkim i generacijskim razlikama.

Profesor Lempi i kolega Bjelajac bave se u svojim radovima sadržajima kojima bi se, da im se dalo više prostora, doprinelo boljem sveukupnom razumevanju jugoslovenstva, posmatrajući institucije kao što je vojska, zajedničko tržište, velike zajedničke institucije iz oblasti ekonomskog života. Akademski, puni empirije, ti radovi nisu našli dovoljno prostora da nam pregnantno predoče sve što su želeli.²⁵

Dok je u četvrtoj grupi eseja, sa naslovom „Intellectuals”, sistematizovan dobar deo onoga što su pod jugoslovenstvom podrazumevali intelektualci, posebno srpski (mada je među njima teško razlikovati Srbe od nekih koji su bili i/ili Jugosloveni), u petoj grupi eseja, naslovljenih „Alternatives”, dobili smo tek nagoveštaje sadržaja i interpretacija za moguća šira razmišljanja o sudbini jugoslovenstva. Predočene su, i umnogome razjašnjene, posebno u eseju Ljubinke Trgovčević, sve važne varijante jugoslovenskih koncepata: koncept multietničke države zasnovan na istorijskim pravima, etnički koncept, liberalni koncept, ideološki koncept komunista.²⁶ Napravljen je, da li namerno ili nenamerno, jedan luk između uloge intelektualaca u stvaranju Jugoslavije i u njenom rušenju. Nameće se zaključak, ne bez šireg istorijskog značaja, o

²⁴ D. Jović, „Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, u: *Yugoslavism*, s. 159.

²⁵ J. R. Lampe, *The Two Yugoslavias as Economic Unions: Promise and Problems*, u: „Yugoslavism”, s. 182-196; M. Bjelajac, „The Military and Yugoslav Unity”, u: *Yugoslavism*, s. 208-222.

²⁶ Lj. Trgovčević, „South Slav Intellectuals and the Creation of Yugoslavia”, u: *Yugoslavism*, s. 222-238; Andrew B. Wachtel, „Ivan Meštrović, Ivo Andrić and the Synthetic Yugoslav Culture of the Interwar Period”, u: *Yugoslavism*, s. 238-252; Aleksandar Pavković, „Yugoslavism's Last Stand: a Utopia of Serb Intellectuals”, u: *Yugoslavism*, s. 252-268.

važnosti opredeljivanja srpskih intelektualaca za Jugoslaviju i protiv nje, te važnosti njihovog odnosa spram ostalih Jugoslovena i spram Evrope. Jednu odličnu (uz neke kontradiktornosti), mi bismo rekli, objektivnu i ubedljivu, analizu dala je koleginica Jasna Dragović-Soso, u svojoj studiji „Intellectuals and the collapse of Yugoslavia: the End of the Yugoslav Writer s Union”. Propust je da na malo većem prostoru ista autorka nije pokušala da sintetizuje sadržaj svoje knjige sa naslovom „Saviours of the Nation. Serbia s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism”.²⁷ Priča o ulozi intelektualaca bi bila još ubedljivija.

Šta smo dobili tom knjigom? Dobili smo jedan veliki napor da se sistematizuje historiografsko znanje o jugoslovenstvu u 20. stoleću, pre svega na nivou ideja, koncepata i projekata i ideologija, tj. onoga što se pod tim podrazumeva. Nedostaje razmatranje: uticaja i uloge Evrope na „jugoslovenstvo”, tj. na sve ono što se pod tim podrazumeva; porekla i socijalne dinamike jugoslovenstva u 19. i 20. stoleću; u fusnotama nedostaju brojni autori i njihova dela koji su uložili ogroman napor da objasne i razumeju jugoslovenstvo. Deo vrednosti svake istorijske knjige je ako pogodi i pronade svoj pravi istorijski trenutak za pojavljivanje ili ponovnu upotrebu. Mislimo da je omaška što mnogim knjigama nije pružena ta šansa.

²⁷ J. Dragović-Soso, „Intellectuals and the collapse of Yugoslavia: the End of the Yugoslav Writer s Union”, u: *Yugoslavism*, s. 268-286. Ibid, „Saviours of the Nation”, *Serbia s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Hurst&Company London 2002, s. 292.